

Αποφάσεις πολέμου, θριάμβου και καταστροφής

Από τον Στράτο Ν. Δορδανά

Ian Kershaw, *Μοιραίες επιλογές - Δέκα αποφάσεις που άλλαξαν τον κόσμο, 1940-1941*, μετάφραση Νίκος Μαστρακούλης, επιμ. Σταυρόπουλος Δημήτριος Β., Μαρτζούκου Ελένη, Πατάκης, Αθήνα 2008, σελ. 839

Μελετώντας την ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έχουμε ασυναίσθητα πολλές φορές αναρωτηθεί τι θα γινόταν αν τα πράγματα είχαν εξελιχθεί διαφορετικά και ο πόλεμος δεν είχε γείρει υπέρ των συμμαχικών όπλων. Φυσικά το πρώτο πράγμα που διδάσκεται ένα πρωτοετής φοιτητής ιστορίας είναι πως η Ιστορία δεν γράφεται με υποθέσεις και ερωτήματα που εκκινούν από τη σαθρή αφετηρία του αν, αλλά τα γεγονότα και οι προεκτάσεις τους εκλαμβάνονται ως έχουν, με την κλίση υποσημείωση της ανάγκης να εντοπίζονται και να ερμηνεύονται πάντα τα κίνητρα των υποκειμένων και οι λόγοι που τα ώθησαν στη λήψη της συγκεκριμένης απόφασης και όχι κάποιες άλλες. Όσοι διάβασαν το μυθιστόρημα *Fatherland* του Ρόμπερτ Χάρις βρέθηκαν αυτομάτως αντιμέτωποι με το φιαλτικό σενάριο μιας ηττημένης Ευρώπης που ήταν έτοιμη τη δεκαετία του 1960 να γιορτάσει τα εβδομηκοστά πέμπτα γενέθλια του τροπαιούχου Αδόλφου Χίτλερ, με τον πόλεμο να εστιάζεται πλέον στις περιοχές πέρα από τα Ουράλια και το μυστικό της εβραϊκής γενοκτονίας να έχει περιοριστεί σε έναν ακόμη πιο στενό κύκλο προσώπων μετά τις εκκαθαρίσεις υψηλόβαθμων κομματικών στελεχών χάρη μιας εν εξελίξει δεύτερης «Νύχτας των Μεγάλων Μαχαριών». Το βιβλίο του Ίαν Κέρσο δεν μιλά για υποθετικά σενάρια «επιστημονικής φαντασίας», αλλά επιχειρεί να σκιαγραφήσει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ελήφθησαν κρίσιμες αποφάσεις από τις ηγεσίες των εμπλεκόμενων στον παγκόσμιο πόλεμο δυνάμεων την περίοδο από τον Μάιο του 1940 έως τον Δεκέμβριο του 1941· παράλληλα αναζητεί τις δυνάμεις εναλλακτικές λύσεις που είχαν στη διάθεσή τους, η επιλογή των οποίων ίσως να είχε αλλάξει τη ροή του

πολέμου και συνεπακόλουθα τον ρου της Ιστορίας.

Από τα περιεχόμενα ήδη του ογκώδους αλλά ευχάριστου στην ανάγνωση βιβλίου ο συγγραφέας φροντίζει να κατατοπίσει τον αναγνώστη, συντάσσοντας έναν σύντομο κατάλογο (υπό τη μορφή ακριβώς των περιεχομένων) με τις δέκα αποφάσεις που στάθηκαν μοιραίες και τελικά έκριναν τον πόλεμο. Η απόφαση της Μεγάλης Βρετανίας να συνεχίσει τον πόλεμο, μόνη και αβοήθητη, όταν όλα γύρω της προήνυαν μια τεραστίων διαστάσεων καταστροφή· η γερμανική επίθεση στη Σοβιετική Ένωση και οι μοιραίες επιλογές του Στάλιν· η εμπλοκή των υπολοίπων μελών του Τριμερούς Συμφώνου στον πόλεμο με σκοπό να αδράξουν την ευκαιρία και να αποκομίσουν λάφυρα όσο ακόμη θα είχαν την ευκαιρία να το κάνουν· με άλλα λόγια η στροφή της Ιαπωνίας προς τον νότο και η επίθεση εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών, καθώς και η στροφή της Ιταλίας προς τα Βαλκάνια και η εισβολή στην Ελλάδα· η σταδιακή έξοδος των ΗΠΑ από τον απομονωτισμό τους και η τοποθέτησή τους στο πλευρό των εχθρών του Γ' Ράιχ· η απόφαση του Χίτλερ να κηρύξει τον πόλεμο στις ΗΠΑ και να επιλύσει μια διά παντός το «εβραϊκό ζήτημα», δρομολογώντας τη γενοκτονική διαδικασία· όλα αυτά συνιστούν αναμφίβολα σημεία καμπής τα οποία αφενός μετέβαλαν έναν ευρωπαϊκό πόλεμο σε παγκόσμιο και αφετέρου ανέτρεψαν τις στρατιωτικές και στρατηγικές ισορροπίες, που από την έναρξη του πολέμου φαινόταν να έχουν παγωθεί, προσδίδοντας άλλες διαστάσεις και χαρακτηριστικά στον titάνιο αγώνα για την τελική επικράτηση.

Ο Κέρσο δεν αρκείται να εξιστορήσει μόνο το χρονικό των παραπάνω αποφάσεων, αλλά -έχοντας επίγνωση της λεπτής μερικές φορές γραμμής μεταξύ της ιστορικής πραγματικότητας και της μυθιστορίας ή της μυθοπλασίας- παρέχει πειστικές απαντήσεις για τους λόγους που οι ηγεσίες των μεγάλων δυνάμεων οδηγήθηκαν στις συγκεκριμένες επιλογές και δεν προέκριναν άλλα σχέδια και εναλλακτικά σενάρια που σε κάθε περίπτωση, εκτός μιας, είχαν στη διάθεσή τους. Ταυτόχρονα μεταθέτει το χρονικό σημείο της

εξιτόρησής του στον Μεσοπόλεμο, με σκοπό να σταχυολογήσει τα δομικά χαρακτηριστικά συγκρότησης των Δυτικών δημοκρατιών καθώς και των ολοκληρωτικών καθεστώτων, τους ιεραρχικούς μηχανισμούς λήψης των αποφάσεων, τη λειτουργικότητα αλλά και τις εγγενείς αντινομίες των συστημάτων διακυβέρνησης, που τις κρίσιμες στιγμές προκαθόρισαν τις τελικές επιλογές των ηγετών και τους οδήγησαν σε αποφάσεις οι οποίες εκ πρώτης όψεως φάνταζαν μονόδρομο.

Με τον τρόπο αυτό ο συγγραφέας επιφέρει την απαραίτητη ισορροπία στην αξιοδότηση των παραγόντων εκείνων που έγειραν την πλάστιγγα προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση· στις προκείμενες περιπτώσεις η προσωπικότητα του ηγέτη αποδείχθηκε αναμφίβολα καθοριστικής σημασίας και σε έναν μεγάλο βαθμό προδιέγραψε την τύχη του έθνους, όπως συνέβη με την ανάρρηση στην εξουσία σε μια κρίσιμη στιγμή για την αυτοκρατορία του Ούνιτσον Τσόρτσιλ, υπέρμαχου της συνέχισης του πολέμου και αρχιτέκτονα της σύμφιξης των σχέσεων με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ανάλογα θα μπορούσε κανείς να αξιολογήσει την προσωπικότητα του Φραγκλίνου Ρούσβελτ, που κατάφερε να κινείται με σύνεση και μαεστρία ανάμεσα στις συμπληγάδες της αμερικανικής κοινής γνώμης και του Κογκρέσου, άλλοτε εμφανιζόμενος αναποφάσιτος και διστακτικός να διαρρήξει θεσμικά τον απομονωτισμό της χώρας του και άλλοτε λαμβάνοντας ήσυχονος σημασίας αποφάσεις για την παροχή βοήθειας στη Βρετανία (η απόφαση της παραχώρησης αντιτορπιλικών, ο νόμος του δανεισμού-εκμίσθωσης) και στον αντιαξονικό συνασπισμό (ο ακήρυχτος πόλεμος στον Ατλαντικό και η ανυποχώρητη στάση εναντί της милитарιστικής Ιαπωνίας, με αιχμή του δόρατος το ζήτημα της Κίνας).

Ωστόσο, ο κοινοβουλευτισμός και ο ολοκληρωτισμός δημιουργούν διαφορετικές ασφαλιστικές δικλίδες σε στιγμές κρίσης, καθώς πρόκειται για δύο προτάσεις διακυβέρνησης

που αντιλαμβάνονται με μια άλλη κοσμοθεώρηση τη θέση και τη λειτουργία της ηγεσίας, τα περιθώρια της ηγετικής αυτενέργειας και τους θεσμικούς περιορισμούς στη δράση των ηγετών. Στην περίπτωση δε των ολοκληρωτικών και милитарιστικών καθεστώτων δεν βάρυνε μόνο το «αλάθητο» του ενός -που μπορούσε να οδηγήσει σε άπιστευτους θριάμβους και την ίδια στιγμή σε ολοκληρωτική εθνική καταστροφή-, αλλά και η μεσσιανική αντίληψη περί του έθνους και της μεγάλης αποστολής του, που μέσω της προπαγάνδας έσπρωχνε τις πολιτικές και την κοινή γνώμη στο χείλος της αβύσσου, όταν όλες τις ενδείξεις συνέκλιναν προς αυτή την κατεύθυνση.

Υπό το πρίσμα αυτό ο Χίτλερ κατέστη εξαρχής δέσμιος του δικού του πολέμου, του «πραγματικού» πολέμου εναντίον του μπολσεβικισμού και της Σοβιετικής Ένωσης, ανοίγοντας ένα δεύτερο μέτωπο πριν καν ολοκληρωθεί τις επιχειρήσεις στο Δυτικό Μέτωπο, με την καθυπόταξη ή και τον εξαναγκασμό της Βρετανίας για την υπογραφή μιας επώδυνης συνθήκης ειρήνης. Η έννοια του ζωτικού χώρου και της εδαφικής επέκτασης προς τα Ανατολικά, σε συνδυασμό με τις γνωστές θεωρίες περί του «εβραϊομπολσεβικισμού», μετέβαλαν στη σκέψη του δικτάτορα την επιχείρηση «Μπαρμπαρόσα» σε «παιχνίδι» και αναπόφευκτα οδήγησαν στην υποτίμηση του αντιπάλου. Τη στιγμή εκείνη δεν υπήρχε κανείς για να εναντιωθεί στη μοιραία απόφαση που σηματοδότησε την αρχή του τέλους για το Γ' Ράιχ, γιατί απλούστατα η στρατιωτική ελίτ είχε διαποτιστεί από την αρχή του αλάθητου και της ιδιοφυΐας του Φύρερ (Führerprinzip), συντασσόμενη αναφανδόν με τα σχέδια της παγκόσμιας κυριαρχίας.

Οι ιδεολογικές αυτές εμμονές συμβάδισαν για πολύ καιρό με την πεστικότητα του χρόνου, κάτι που ο Χίτλερ λάμβανε πάντοτε υπόψη του. Η Ευρώπη θα έπρεπε να γονατίσει το συντομότερο δυνατό από την έναρξη του πολέμου, πριν οι ΗΠΑ ολοκληρώσουν τα εξοπλιστικά τους προγράμματα και είναι σε θέση να κινητοποιήσουν τα τεράστια αποθέματά τους σε έμψυχο προσωπικό και υλικές προμήθειες.

Από την άποψη αυτή ο χρόνος μετρούσε σε βάρος της Γερμανίας. Όταν διαφάνηκε ότι η προέλαση της Βέρμαχτ είχε τελματώσει, η ιαπωνική επίθεση στο Περλ Χάρμπορ θεωρήθηκε πως επανέφερε την πρωτοβουλία των κινήσεων στη γερμανική πλευρά και επέτρεψε στα υποβρύχια να εξαπολύσουν τις τορπίλες τους στον Ατλαντικό. Επομένως η απόφαση του Χίτλερ να κηρύξει τον πόλεμο στις ΗΠΑ –παρά την επίγνωση της βαρύτητας του πρόσφατου παρελθόντος, με την καίρια είσοδο των ΗΠΑ στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο– ήταν μέρος των αυτοκρατορικών σχεδίων που ο χρόνος και αστάθμητοι παράγοντες είχαν επισπεύσει. Η μετατροπή του πολέμου σε παγκόσμιο έθεσε ταυτόχρονα σε κίνηση την από το 1939 «προφητεία» του Χίτλερ πως η ευθύνη για μια τέτοια εξέλιξη θα βάρυε αποκλειστικά τους Εβραίους, οι οποίοι πλέον δεν θα βρίσκονταν στο απυρόβλητο, όπως συνέβη στον προηγούμενο πόλεμο, αλλά θα αφανίζονταν. Η γενοκτονική όψη του γερμανικού φυλετικού ρατσισμού ήταν η μόνη επιλογή, όπως σημειώνει ο συγγραφέας, που δεν διέθετε εναλλακτικό σενάριο, παρά μονάχα εναλλακτικές τεχνικές προτάσεις για την επίσπευση και τη βιομηχανοποίηση της εξόντωσης.

Αν και δεν δεσμευόταν από τις πρόνοιες του Τριμερούς Συμφώνου, ο Χίτλερ κήρυξε τον πόλεμο στις ΗΠΑ, παρέχοντας την πλήρη υποστήριξη του στην Ιαπωνία. Για την τελευταία, η επιλογή να στραφεί προς τον νότιο Ειρηνικό και όχι προς τον βορρά, εισβάλλοντας όπως θα ήθελε ο Χίτλερ στη Σοβιετική Ένωση, την έφερε αυτομάτως αντιμέτωπη με τη Βρετανία και πρωτίστως με την Αμερική. Δεν ήταν η μοναδική διέξοδος που διέθετε ο αυτοκράτορας και η κυβερνήσή του, λαμβάνοντας μια απόφαση που εκ προοιμίου ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία. Αλλά η ιδέα του εθνικού γοήτρου και του αναπόφευκτου του πολέμου, ως της μόνης επιλογής για τη διάωση και τη δόξα της αυτοκρατορίας, δυναμίτισαν τις διπλωματικές κινήσεις, όπως τις δυναμίτισαν και οι φιλοπόλεμες κραυγές των πανίσχυρων ενόπλων δυνάμεων. Το προηγούμενο του «πεισοδίου της Κίνας» είχε καταστεί αδιέξοδο για την ιαπωνική ηγεσία, μετατρέποντας σε μειονέκτημα και εθνικό όνειδος τις αρετές της «στρατιωτικής εγκράτειας».

Ανάλογες ιδεολογικές αγκυλώσεις παρατηρήθηκαν και στο σοβιετικό καθεστώς και επέτρεψαν στη Βέρμαχτ να καταγάγει θριάμβους στις αχανείς εκτάσεις πριν την αναχαίτισε ο «στρατηγός χειμώνας» και η ρωσική αντίθεση του Δεκεμβρίου 1941. Για τον Ιωσήφ Στάλιν προείχε η κομμουνιστική

6 Ιουνίου 1944. Με κωδική ονομασία Operation Overlord, οι συμμαχικές δυνάμεις αποβίβαστηκαν στη Νορμανδία, στα παράλια της Γαλλίας. Η ημέρα αυτή, ιδιαίτερως καθοριστική στην πορεία του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, έμεινε γνωστή (εσφαλμένα) και ως D-Day.

πειθαρχία έναντι των κατακλυσμάτων πληροφοριών που έκαναν λόγο για επικείμενη γερμανική εισβολή. Και εδώ οι βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις της προβοκάτσιας, της διεθνούς συνωμοσίας των δυτικών δυνάμεων και ενός άλλου αλάθητου, κομμουνιστικής έμπνευσης αυτή τη φορά, μετέβαλαν προσωρινά την τεράστια χώρα σε «γίγαντα με πηλίνα πόδια» και την έσπρωξαν έως το χείλος της καταστροφής. Ο χρόνος στην περίπτωση της Ρωσίας λειτουργούσε υπέρ της, καθώς η ηγεσία της είχε φροντίσει να αποδυναμώσει τη χώρα στρατιωτικά προβαίνοντας σε εκτεταμένες εκκαθαρίσεις στο στράτευμα μεταξύ 1937-38, την ώρα δηλαδή που τα σύννεφα του πολέμου μαζεύονταν απειλητικά πάνω από την Ευρώπη.

Όσο για την Ιταλία, αυτή αποδείχθηκε πως αποτελούσε τον «αδύναμο κρίκο» του Άξονα, αναγκασμένη να σύρεται πίσω από τον μεγάλο σύμμαχό της και ανήμπορη να προβάλει ως υπολογισμένη στρατιωτική δύναμη. Οι αμφιταλαντεύσεις, η απουσία ουσιαστικού στρατηγικού σχεδιασμού και τα εμφανή ελλείμματα στην προπαρασκευή της χώρας για πόλεμο, την έσπρωξαν σε απονενομημένες ενέργειες, σε πείσμα του στρατιωτικού ρεαλισμού που έδειχνε προς τη βόρεια Αφρική και την Αίγυπτο και όχι προς

την κατεύθυνση της Ελλάδας. Η πτώση του καθεστώτος το 1943 ήταν το άμεσο παρεπόμενο των αποφάσεων ενός ανθρώπου, του Μπενίτο Μουσολίνι, του οποίου οι αυτοκρατορικές βλέψεις ήταν περισσότερο καιροσκοπικού χαρακτήρα και δεν εδράζονταν στην ικανότητα αλλά ούτε και στον έλεγχο επί του στρατεύματός τους.

Διαβάζοντας κανείς το άκρως κατατοπιστικό βιβλίο του Κέρσο δεν μπορεί παρά να προβεί, έστω και αθέλητα, στη δική του αξιολόγηση αναφορικά με το βαθμό σημαντικότητας των συγκεκριμένων αποφάσεων. Κατά τη γνώμη μου είναι δύσκολο να απομονωθούν κάποιες από όσες ελήφθησαν μέσα στους δεκαεννέα εκείνους κρίσιμους μήνες, καθώς εμφανίζουν μια αξιοσημείωτη συνάφεια, πολυπλοκότητα και αλληλεξάρτηση, όπως κατέδειξε και ο συγγραφέας, κάτι άλλωστε που χαρακτηρίζει αενάως τις διεθνείς σχέσεις. Ωστόσο οι ημέρες του Μαΐου και του Ιουνίου 1940 και οι θυελλώδεις συζητήσεις στο βρετανικό πολεμικό πουργικό συμβούλιο, που κατέληξαν στην απόφαση να συνεχιστεί ο πόλεμος, είχαν προκαλέσει τα πρώτα μικρά ρήγματα στις δυνατότητες της γερμανικής στρατιωτικής μηχανής, καθώς φάνηκε πως ο Χίτλερ αδυνατούσε να κλείσει νικηφόρα το Δυτικό Μέτωπο τη

στιγμή που βιαζόταν να ανοίξει το Ανατολικό. Η εισβολή στη Σοβιετική Ένωση διέψευσε τις αισιόδοξες προβλέψεις για ταχεία νίκη –με τις οποίες καταρχήν συμφωνούσαν Βρετανοί και Αμερικανοί– μετατρέποντας τις αχανείς εκτάσεις σε «παγίδες θανάτου» για την Βέρμαχτ.

Αλλά η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο και η σύγκρουση με το Γ΄ Ράιχ ήταν μια απόφαση που έκρυβε πίσω της και για τα δύο μέρη δεύτερες σκέψεις για παγκόσμια κυριαρχία. Όσα διακυβεύονταν για τις ΗΠΑ στον παγκόσμιο χάρτη των συμφερόντων τους, μετά την –μη αυτόνομη– άρση του απομονωτισμού τους, άλλα τόσο αποτελούσαν καλούς λόγους για τον αυτοκράτορα Χίτλερ ώστε να σχεδιάζει μια μελλοντική αναμέτρηση μαζί τους. Μόνο που στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Χίτλερ είχε οδηγήσει το «χιλιόχρονο» Ράιχ σε ολοκληρωτικό πόλεμο με μια μεγάλη χώρα, χωρίς ωστόσο, ίσως για πρώτη φορά, να γνωρίζει πώς να τον κερδίσει. Και δεν τον κέρδισε, δημιουργώντας τελικά τον νέο κόσμο της μεταπολεμικής περιόδου που ήταν το ακριβώς αντίθετο εκείνου που είχε ονειρευτεί. ▲

¹ Ρόμπερτ Χάρις, *Fatherland*, μτφ. Ξένη Τσομπανάκη, Ψυχογιός, Αθήνα 1996.